

ДО ПИТАННЯ ПРО МОВНУ СТІЙКІСТЬ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено соціолінгвістичному аналізу мовної стійкості в Україні. Розглянуто чинники, що формують мовну стійкість у білінгвальній ситуації, та приклади її вияву. Висновки побудовано на основі соціологічного опитування, проведеного в м. Києві. На думку авторки, українцям сьогодні дуже важливо виробити мовну стійкість, щоб зберегти свою мову та культуру.

Ключові слова: мовна стійкість, білінгвальна ситуація, соціолінгвістика.

У світі за різними підрахунками налічується від 3000 до 7000 мов. Проте лише близько 200 з них мають або мали писемність. Крім того, останніми роками спостерігається тенденція до зменшення кількості мов. З іншого боку, зміцнюються позиції англійської, німецької, французької мов. Важливим чинником таких змін є ступінь мовної стійкості носіїв мови. Як влучно зазначає Л. Масенко, дискусії про мовні проблеми, на жаль, часто зводять до абстрактного теоретизування, не враховуючи людського фактору мовної поведінки [1, 22]. Тому ми обрали соціолінгвістичний підхід до питання про мовну стійкість українців і врахували фактор двомовності. В умовах асиметричної білінгвальної ситуації важливо з'ясувати, що впливає на вибір мови в комунікації. Перехідний характер української двомовності, що є проміжним етапом у процесі мовного зсуву до російської одномовності, пов'язаний передусім із зникненням одномовних українських середовищ (за винятком деяких західноукраїнських областей), значним кількісним переважанням носіїв російської мови у містах і витісненням територіальних говірок змішаними російсько-українськими типами мовлення в сільських місцевостях [2, 146]. Тому наше дослідження спрямоване на вивчення мовної ситуації в Україні та факторів, які на неї впливають, що допоможе сформулювати адекватну мовну політику. Адже нам наразі дуже важливо виробити мовну стійкість, щоб зберегти нашу мову і культуру.

Поняття мовної стійкості ще не достатньо закріплено в науці. Одним із перших займався цим питанням О. Ткаченко. Він пропонує розрізняти два поняття: мовна стійкість і мовна стабільність. Перше характеризує мовну поведінку особи, а друге – безпосередній стан мови. «Мовна стабільність і мовна стійкість народу – різні речі. Втративши свою мовну стабільність, народ завдяки мовній стійкості може поступово повернути й свою мовну стабільність, навіть зміцнити її. Втративши мовну стабільність і не маючи або

не виробивши мовної стійкості, народ може втратити навіть найстабільнішу і найвпливовішу, найпоширенішу в світі мову, що ілюструють приклади таких колись поширених світових мов, як давньоєгипетська, шумерська, аркадська (ассіро-вавілонська), хетська, що стали мертвими і тепер відомі лише з пам'яток» [3, 3]. Своє розуміння мовної стійкості подає і Т. Симоненко: «Мовна стійкість – це, на нашу думку, якість, намір, психологічний орієнтир індивіда непомітно користуватися у щоденному спілкуванні певною мовою, мовними засобами, які є для людини природовідповідними та близькими з погляду її виховання та освіти» [4].

За соціолінгвістичною класифікацією, мови світу поділяють на такі групи: 1) мови індивідуального поширення; 2) мови часткового вікового поширення; 3) мови часткового етнічного поширення; 4) мови часткового територіального поширення; 5) мови повного територіального поширення; 6) мови позатериторіального поширення; 7) мови екстериторіальні [5, 63]. На тлі цієї загальної панорами соціолінгвістичної оцінки мов своєрідним є становище української мови. Для того, щоб українська мова стала мовою повного територіального поширення, тобто загальнодержавною, треба насамперед, щоб у східній Україні вона стала мовою загальноетнічного поширення, а тим самим досягла рівня Західної України. Це уможливило б поступове перетворення української мови на мову загальнотериторіального поширення і зробило б її таким чином загальнодержавною [5].

Ми розглянули мовну стійкість, чинники, що її формують, а тепер звернемося до статистики. За даними перепису 2001 р., українці становлять 77,8 % населення України, росіяни – 17,3%. Українську мову вважали рідною 67,5 % населення України. Російську мову визнали рідною 29,6 % населення. Згідно із соціологічним дослідженням кінця грудня 2006 р., 38,05 % громадян у родині спілкуються лише українською мовою, 30,36 % – винятково російською; 30,54 %

залежно від обставин використовують або українську, або російську. За даними Міносвіти, у 2005 р. 84,2 % дітей у дошкільних навчальних закладах виховувалися українською мовою, 15,2 % – російською. Частка російськомовних програм у прайм-таймі українського національного ефіру становить 61,4%, україномовних – 38,6 %. Щодо річного накладу, то показник кількості виданих україномовних газет становить 34 % супроти 63 % російськомовних. Співвідношення ринкової книги (без підручників) становить 60–65 % російською до 35–40 % українською [6, 69–80]. Мовні права етнічних росіян і тих, хто вважає рідною мовою російську, та в цілому російськомовних громадян України забезпечені значно краще, ніж мовні права етнічних українців і тих, хто вважає українську мову рідною, та україномовних. Ми спробували експериментально перевірити ці дані та простежити зміни.

Щоб виявити мовні тенденції в суспільстві, у 2008 р. було вирішено провести власне соціолінгвістичне дослідження. Метою дослідження було зафіксувати, чи виявляє опитуваний мовну стійкість. Дослідження проводили у місті Києві на таких станціях метрополітену: Лісова, Чернігівська, Дарниця, Лівобережна, Гідропарк, Дніпро, Арсенальна, Хрещатик, Театральна, Університет, Вокзальна, Політехнічний інститут, Шулявська, Берестейська, Нивки, Святошин, Житомирська, Академмістечко. Загалом опитано 108 осіб. Усіх респондентів ми поділили на 6 категорій: 20-річні жінки, 20-річні чоловіки, 40-річні жінки, 40-річні чоловіки, 60-річні жінки та 60-річні чоловіки. Питання звучало так: «Як Ви ставитесь до президента Ющенка?» По-перше, таке питання не викликало в особи підозри щодо мовної перевірки. По-друге, відомо, що цей президент асоціюється зі всім українським. Тому на підсвідомому рівні, російськомовна людина може відчувати антипатію до такої особи, а україномовна – навпаки. Ми навмисне не уточнювали своє питання, адже нам було важливо з'ясувати, як люди ставляться саме до його особи та якою мовою вони висловлюються. Це допомогло максимально наблизити опитування до експерименту.

На наше питання українською мовою відповіло 48 осіб, російською – 47, переходячи з української на російську – 5, переходячи з російської на українську – 8. Російськомовні – переважно 60-річні особи та 40-літні чоловіки, натомість 20-річна молодь та 40-річні жінки переважно україномовні. 18 респондентів 20-річного віку відповідали українською, а 14 – російською. Натомість у групі 60-річних 14 респондентів відповідали українською, а 18 – російською. На нашу думку, це пов'язано з тим, що на молодше покоління практично не впливала радянська епоха, а

люди похилого віку зрусифіковані колишньою системою. Крім того, молодь завжди гнучкіше реагує на суспільні зміни, ніж старше покоління. Тож такі тенденції свідчать про якісні зміни в суспільстві.

У нашому дослідженні є і гендерний аспект. На наше питання 28 жінок відповіли українською і 24 російською, а серед чоловіків – 20 українською та 23 російською. На перший погляд, це несуттєва різниця, але тут потрібно врахувати те, що в Києві проживає кілька мільйонів людей, а ми опитали лише 108 осіб. Тому, під час масштабного опитування ця невеличка різниця може зростати. Отже, є підстави твердити: особи жіночої статі частіше виявляють мовну стійкість, хоча це питання потребує окремого дослідження.

Тепер спробуємо з'ясувати, чи є зв'язок між мовою особи та ставленням до В. Ющенка. З усіх опитаних позитивно до нього ставиться 35 осіб, негативно – 49, нейтрально – 24. Серед україномовних 23 респонденти ставляться до нього негативно, 28 – позитивно. Російськомовні респонденти розділилися так – 11 позитивно, 21 негативно. Нейтрально до В. Ющенка ставиться 9 україномовних опитуваних і 15 російськомовних. Слід звернути увагу на те, наскільки зростає кількість осіб, які негативно ставляться до Ющенка, серед російськомовних. Отже, можна зробити висновок, що мотивація неприйняття В. Ющенка як президента для частини російськомовних осіб пов'язана з його природною україномовністю. Таким чином, бачимо певну кореляцію між мовою і політичними уподобаннями респондентів. І. Волосевич зазначає, що впродовж усіх виборів в Україні, починаючи з 1994 р., електоральні вподобання населення виразно розподілялися за мовною, а також регіональною ознакою вздовж осі Захід–Схід. Мовний антагонізм електоральних прихильностей у всіх випадках відповідає регіональному антагонізму [7, 15]. Наш експеримент засвідчує наявність прихованого конфлікту на мовному ґрунті. Спостерігаємо це і за результатами виборів. Тому відсутність адекватної мовної політики може негативно позначитись на цілісності нашої держави.

Жак Ширак 23 березня 2006 р. залишив саміт представників Євросоюзу на знак протесту проти виступу Ернеста-Антуана Сеєра, який доповідав англійською, а не французькою мовою [8, 286]. Французи навряд чи його засуджували в цій ситуації, а от схожа українська ситуація викликала значний резонанс. Колишнього міністра закордонних справ України В. С. Огризка запросили взяти участь у конференції, організованій Інститутом СНД. Він почав виступати українською мовою. Але дехто з присутніх колег, які

приїхали з Російської Федерації, почали в досить грубій і некоректній формі вимагати від нього, щоб він не доповідав у себе вдома українською мовою. Виступаючи у Верховній Раді, пан Володимир сказав: «Ви знаєте, я, коли приїжджаю до своїх російських колег до Москви на ведення переговорів, ніколи не вимагаю від них, щоб вони виступали і говорили зі мною українською; я приймаю їхні правила, тому що я поважаю їх як країну господаря, яка приймає гостей» [8].

Апеляційний суд Києва не задовільнив позов В. Богайчука проти міського голови Києва Л. Черновецького. Суть позову – порушення Л. Черновецьким чинного законодавства, зокрема статті 10 Конституції України. «Усім відомо, що київський міський голова послуговується російською мовою, – каже В. Богайчук. – Тому я подав позов визнати дії пана Черновецького неправомірними і зобов'язати його як міського голову спілкуватися українською мовою» [9].

Позитивний вплив на формування україномовної стійкості має громадська ініціатива. Громадський рух «Не будь байдужим!» упродовж останніх років під гаслом «Ні – Малоросії! Зробимо країну Україною!» організовує регулярні акції в українських містах. Мета заходів – закликати мешканців регіонів розбудовувати цивілізовану та самодостатню країну [10].

Розкол держави на мовному ґрунті – поширене явище. Яскравий приклад – Канада, де після введення в 1969 р. французької як другої державної Квебек не лише не передумав від'єднуватися від Канади, а навпаки – сепаратистські настрої там посилюються. Сьогодні відокремлення Квебеку – один із варіантів розвитку, який офіційно визнає влада Канади. У Бельгії, де нині дві державні мови – фламандська (55 % населення) та французька (33 %) – існує чіткий поділ на два табори. Так, наприклад, бельгійці, що розмовляють фламандською, часто не купують товарів, вироблених франкомовними, а останні воліють купувати продукцію з Франції, ніж платити своїм іншомовним співвітчизникам. Мовні кризи виникають там і сьогодні. Але, з іншого боку, маємо приклади боротьби за свою мову і культуру. Один із найяскравіших – досвід басків, які зберегли донині найдревнішу в Європі мову. Сучасний дослідник історії басків пише про їхню дивовижну здатність ще з доісторичних часів поєднувати «пасивний опір та гнучкість щодо асиміляції, яка дала їхнім нащадкам змогу зали-

шатися самими собою і пізніше, за панування інших чужинців» [11, 56]. Приклад іврити – це еталон мовно-ментальної стійкості. Він начебто моделює в головних рисах і будь-який інший мовно-національний рух народу, що бажає відродити в повному обсязі свою мову й національну культуру. [12, 157–158].

Розкіш зберегти свою мову випадає далеко не кожній країні з такою складною історією, як Україна. Наприклад, Ірландія, після століть залежності від Англії, з часу отримання незалежності у 1922 р. так і не змогла відродити свою мову у повсякденному спілкуванні. Проте влада Ірландії вперто продовжує боротися за неї – з 2007 р. ірландська стала 23 офіційною мовою ЄС. Але панування англійської мови досі залишається неподільним, тоді як мова корінного населення близька до загибелі [13, 13].

Л. Булаховський порівнював мову з валютою. При цьому він мав на увазі те, що кожна мова, як і валюта, не тільки має обіг у певних колах людей, об'єднуючи їх в етнічні суспільства (народи), а й так само оцінюється – вище або нижче, – отже, завжди має ніби свій певний «курс», подібний до курсу на біржі валют різних держав [5].

Отже, ми з'ясували, що вибір мови має віковий та гендерний аспекти. Вдалось виявити позитивну тенденцію в суспільстві: молоде покоління досить активно використовує українську мову, в той час як люди похилого віку навпаки часто користуються російською. Тобто відбувається певне оновлення суспільства. Можемо зробити висновок про те, що мова – це досить потужний важіль впливу. Тому цілеспрямована державна політика, яку вже давно й успішно впровадили колишні країни «соціалістичного табору», в наших умовах є найважливішим засобом надійного захисту територіальної цілісності і національних інтересів. Тільки за умови державної підтримки української мови у сферах освіти і культури, а відтак, її природного поширення у східних і південних регіонах, статус України як суверенної та цілісної держави ствердиться остаточно. Світовий досвід підтверджує, що мовно-культурний фактор вирішальний у становленні національних держав. Тому дуже важливо виробляти національну мовну стійкість та сприяти здійсненню ґрунтовної мовної політики. Наведені приклади країн ілюструють важливість мовної стійкості для нормального існування держави.

1. Масенко Л. Мова і політика / Л. Масенко. – К. : Соняшник, 2004. – 120 с.
2. Масенко Л. Мова і суспільство : постколоніальний вимір. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.
3. Ткаченко О. Проблема мовної стійкості та її джерел / О. Ткаченко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 3–10.

4. Симоненко Т. Стимулювання студентів до українськомовної стійкості [Електронний ресурс] / Т. Симоненко // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 1. – Режим доступу: <http://www.ukr-in-school.edu.ua.net>. – Назва з екрана.
5. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу. – К. : Спалах, 2004. – 271 с.

6. Мовний баланс України / [упоряд. О. Медведєв] // Сучасність. – 2007. – № 9. – С. 69–89.
7. Волосевич І. Зв'язок мовної структури з електоральними прихильностями населення (на матеріалі передвиборчих опитувань 1994–2006 років) / І. Волосевич // Урок української. – 2006. – № 11–12. – С. 10–16.
8. Больман І. Мовні війни в Європі : Європейська хартія регіональних або меншинних мов / І. Больман [пер. С. Гринцевич]. – К. : К.І.С., 2007. – 275 с.
9. Марусик Т. Як кияни оскаржують у судах порушення законодавства [Електронний ресурс] / Т. Марусик // Україна мо-
лода. – 2007. – 10 лютого. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua>. – Назва з екрана.
10. Не Будь Байдужим! – Режим доступу: <http://nbb.com.ua>.
11. Тищенко К. Баскійський досвід мовного будівництва / К. Тищенко // Урок української. – 2000. – № 8. – С. 51–56.
12. Ткаченко О. Мова і національна ментальність / О. Ткаченко. – К. : Грамота, 2006. – 237 с.
13. Ажнюк Б. Уроки двомовності : Ірландія / Б. Ажнюк // Державність української мови і мовний досвід світу : матеріали міжнар. конф. – К., 2000. – С. 13–19.

T. Gumenjuk

TO THE QUESTION OF LANGUAGE STABILITY IN UKRAINE

The article is devoted to the sociolinguistical analysis of language stability in Ukraine. It is concentrated on the factors that form language stability in bilingual situation and examples of its display. The conclusions are built on the basis of sociological questionnaire made in Kyiv. In the author's opinion it's very important for Ukrainians to develop language stability on this stage in order to save their own language and culture.

Keywords: language stability, bilingual situation, sociolinguistics.

УДК 81'242

Дзюбишина-Мельник Н. Я.

СЛОВА-ЗНАКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Сліпе дитя
нещодавно
мати глянути привела
на вишневий цвіт
Кікаку (Еномото),
1660–1707

У статті йдеться про слова-знаки національної культури, виокремлені з-поміж слів із національно-культурним змістом. Автор обґрунтовує значущість слів-знаків національної культури для етнофора та збереження цілісності національної культури. Запропоновано диференціювати слова-концепти, релевантні для національної культури, і слова-концепти, релевантні для цивілізації та маскультури.

Ключові слова: концепт, логосфера, концептосфера, слова-знаки національної культури.

Ще 1994 року з'явилася друком значного обсягу – 35,48 облікових аркушів – хрестоматія творів найрізноманітніших жанрів із назвою «Золотий колосок» [1]. Вона була покликана допомогти вихователям дитячих садків у роботі за загальнодержавною програмою «Дитина». Хрестоматія мала підназву «Своє люблю і знаю» і являла читачеві лише частину текстів, адресованих дитині дошкільного віку, а власне: оригінальні

фольклорні та авторські твори¹. За добрим задумом і мудрим рішенням Міністерства освіти того часу книжка накладом 50000 примірників мала

¹ Одночасно з цією частиною до друку було подано й другу частину під назвою «Квіти Землі», де вміщено перекладні твори. Їх зібрано таким чином, щоб в української дитини склалося по можливості цілісне уявлення про картини світу у дітей інших народів. А проте видавництво «Освіта», якому було доручено видрукування хрестоматії, відхилило цю частину, мотивуючи тим, що задосить і російських перекладів. Отож-бо видавництво прислужилося збереженню деформованої тожсамості нового покоління в уже одержавленій країні.